

De economie humaniseren

Jef Peeters

Begin 2015 plaatst Michel Bauwens op de P2P-blog een boekenlijstje van 2014.¹ Merkwaardig is dat *Humanizing the Economy* van John Restakis uit 2010, naar aanleiding van een herdruk, tot topboek van het jaar wordt gekozen. 'Ik kan naar waarheid zeggen dat dit een van de belangrijkste boeken is die ik in de laatste tien jaar heb gelezen.' (Bauwens) Aanleiding genoeg om het boek te lezen en er in Oikos aandacht aan te besteden.

Deze bijdrage dient als inleiding bij een hoofdstuk uit het boek dat we in vertaling publiceren, wegens de lengte in twee delen. We geven een beeld van de inhoud van het boek en plaatsen het in een bredere maatschappelijke context. Vervolgens lichten we onze keuze voor het hoofdstuk over zorgcoöperaties toe.

Economische perspectiefverandering

John Restakis is directeur van de British Columbia Co-operative Association en een belangrijk onderzoeker op het vlak van coöperatieve economieën wereldwijd.² In die hoedanigheid werkt hij ook samen met Michel Bauwens en de P2P Foundation en nam hij deel aan belangrijke seminaries die door de Commons Strategies Group opgezet werden om meer convergentie na te streven tussen allerlei bewegingen voor een andere economie, de *commons*- en coöperatieve beweging in het bijzonder.³ In die lijn droeg hij ook bij aan het e-boek van de P2P Foundation over de mogelijkheid van een *commons*-transitie.⁴

Economische initiatieven richten op het realiseren van een gemeenschappelijk goed, dat prioriteit krijgt boven privaat gewin: dit is een omkering van de thans dominante economische doelbepaling die de economie buiten 'het goede samenleven' van burgers legt.

De gevoerde discussies gaan over de mogelijkheden om een postkapitalistische samenleving tot stand te brengen. Dat houdt fundamenteel in dat economische initiatieven gericht zijn op het realiseren van een gemeenschappelijk goed, dat prioriteit krijgt boven privaat gewin. Dat betekent

een omkering van de thans dominante economische doelbepaling. Het gaat hierbij om een transitie die het perspectief van de privéaandeelhouder wel niet direct zal afschaffen, maar wel ondergeschikt maakt aan maatschappelijke doelstellingen en, als dat niet zomaar lukt, het naar de marges van de samenleving probeert te duwen.

Belangrijke kwesties zijn dan hoe en waar er economische waarde van maatschappelijk belang gecreëerd wordt, en hoe die waardecreatie op een gepaste manier kan geïnstitutionaliseerd worden om haar sociale waarde te valideren en te beschermen. Vaak wordt er dan van uitgegaan dat drie grote maatschappelijke domeinen, ook 'sectoren' genoemd, bijdragen tot de creatie van sociaaleconomische waarde: de markt, de staat en de civiele samenleving of 'derde sector'. De dominante ideologieën van de kapitalistisch industriële samenleving focusten echter vooral op de markt (liberalisme) of de staat (socialisme). Dat leidde tot een feitelijk *duopolie*, waarbij de waardecreatie binnen

de civiele samenleving niet als dusdanig erkend, of alleszins ondergewaardeerd werd. De neoliberale positie vertrok zelfs van een totale negatie ervan zoals in Margaret Thatchers (1987) *'There is no such thing as society.'* Commons-denkers spreken daarom van een 'marktstaat' die allereerst de geprivilegieerde belangen van eigenaars en aandeelhouders beschermt.

De positie van de civiele samenleving is vandaag minstens ambivalent te noemen. Enerzijds gaat het om een sfeer die economisch als van ondergeschikt belang gezien wordt. Anderzijds ontstaat er een discours en dito beleid dat de eigen verantwoordelijkheid van de civiele samenleving naar voor schuift voor het organiseren van sociale zorg, maar dan wel in een context van besparingen. Het is dan ook niet toevallig dat het begrip 'vermaatschappelijking' nogal diverse connotaties heeft.⁵ In ieder geval heeft het neoliberalisme de (machts)verhoudingen tussen de drie maatschappelijke sectoren nog verder uit balans gebracht. De vraag die dan aan de orde komt is hoe die balans hersteld kan worden via de ontwikkeling en erkenning van economische initiatieven vanuit de civiele samenleving met het oog op gemeenschappelijk welzijn.

Mogelijkheden van coöperaties

Ten opzichte van de hierboven genoemde initiatieven is Restakis' boek *Humanizing the Economy* van eerdere datum, maar het werkt een aantal thema's uit die hun volle relevantie krijgen binnen die bredere discussies waar we met onze economie heen moeten. De titel verwoordt een belangrijke, maar ook zeer brede maatschappelijke inzet. Maar zoals de ondertitel *Co-operatives in the Age of Capital* aangeeft, gaat het meer specifiek over hoe coöperaties daartoe kunnen bijdragen.⁶ De centrale inzet is voor Restakis de nood van veel mensen over de hele wereld om meer controle te kunnen uitoefenen over hun leven. Daarom is de 'onderliggende premisse van dit boek dat economie *ieders* zaak is' (p.6) Het gaat er hem dan om zowel de huidige mogelijkheden als problemen van de beweging voor *economische democratie* voor het voetlicht te brengen. Daarbij heeft hij drie doelstellingen op het oog:

1. een aantal historische en theoretische kwesties daarover aan de orde stellen;
2. uiteenzetten hoe de ideeën en verwachtingen die daaruit voortkomen gerealiseerd werden in de concrete 'geschiedenissen van de strijd van mensen en gemeenschappen voor een humanere economie die beantwoordt aan de noden van hun tijd en van hun plek' (p.5);
3. zo een zicht krijgen op wat in de toekomst mogelijk wordt wanneer coöperatieve principes vaste voet krijgen in de wereld.

Restakis kwijt zich op een gedegen manier van die opdracht, breed geïnformeerd en tevens diepgaand. Daarbij put hij wereldwijd uit voorbeelden van ontwikkeling van coöperaties die bijzonder interessant zijn met het oog op een sociaal-ecologische transitie. Daarom is het boek een aanrader voor wie graag de oogkleppen aftrekt om te

De dominante ideologieën van de kapitalistisch industriële samenleving, met hun focus op de markt (liberalisme) of de staat (socialisme), erkennen de creatie van economische waarde binnen de civiele samenleving niet als dusdanig, of onderwaardeerden deze alleszins.

leren van ervaringen elders op de wereld. Voor een transitie komen we immers niet ver met navelstaarderij.

Via een bondig overzicht proberen we een beeld te geven van de rijke inhoud van Restakis' boek. In het eerste hoofdstuk staat de vraag naar de betekenis van economie centraal en hoe de gangbare antwoorden tekortschieten. Het gaat dan onder meer over de hypothese van de *homo economicus*, de verhouding tussen staat en markt en een discussie van het begrip 'vrije markt'. Tegenover de ideologie dat er geen alternatief is voor het huidige model wordt tegenover het concurrentiebeginsel 'wederkerigheid' (*reciprocity*) geplaatst als basis voor zowel economische als sociale hervorming. De coöperatie biedt daarbij een model voor sociaaleconomische uitwisselingen. De historische zoektocht naar de concrete realisatie van de coöperatieve gedachte is het onderwerp van het tweede hoofdstuk.

Vervolgens komen er een hele reeks gevalstudies aan bod, om te beginnen de coöperatieve geschiedenis in Italië (hoofdstuk 3). Dat wordt verder uitgediept door een uitvoerige beschrijving van de economie van de deelstaat Emilia Romagna die voor een groot gedeelte coöperatief gestructureerd is, waardoor er van een 'vermaatschappelij-

De Italiaanse deelstaat Emilia Romagna is voor een groot gedeelte coöperatief gestructureerd, waardoor er van een 'vermaatschappelijking' van het kapitaal gesproken kan worden.

king' van het kapitaal gesproken kan worden (hoofdstuk 4). Het is niet verwonderlijk dat er in die context modellen van coöperatie in de sociale zorg ontstaan, die vervolgens ook wettelijke erkenning krijgen en een verdere verspreiding in Italië (hoofdstuk 5). Op zich biedt dat Italiaanse luik al een stevige illustratie van een andere balans tussen de drie maatschappelijke sectoren.

Restakis trekt dan verder op reis naar Japan met een bespreking van de Seikatsu Club en de gezondheidscoöperaties (hoofdstuk 6). Opvallend is dat coöperaties wel vertrekken vanuit een concrete focus (voeding, gezondheid) maar dankzij hun sociale inbedding hun werking verbreden naar andere maatschappelijke doelstellingen. Diezelfde verbreding zie je bij USHA Multipurpose Co-operative, een organisatie van sekswerkers in Indië (hoofdstuk 7). De coöperatieve vorm blijkt er een noodzakelijk voertuig om hun strijd om een plaats in de samenleving te kunnen voeren. 'Het democratische en gemeenschapskarakter van hun coöp verbindt de vrouwen niet alleen in een gedeelde ervaring van identiteit, het werkt als het voornaamste instrument voor het bemiddelen van hun gedeelde belang met de rest van de samenleving.' (p.160) Hoofdstuk 8 behandelt vervolgens de relatie tussen coöperaties en Fair Trade aan de hand van ervaringen in Sri Lanka.

Op het andere halfroond leidde het bankroet van Argentinië in 2001 tot een hele reeks overnames van fabrieken door de werkers onder de vorm van coöperaties (hoofdstuk 9). Ondanks alle moeilijkheden die daarmee gepaard gaan, waaronder de noodzakelijke verandering van attitudes bij de werkers, is er de ervaring van een positieve transitie: 'De overgang van afhankelijkheid en gehoorzaamheid naar democratisch eigenaarschap en controle was een transitie die niet louter raakt aan hoe het werk georganiseerd wordt, maar aan wat het betekent. Werkers moesten nieuwe werkwijzen en verhoudingen scheppen en zodoende werden ze gedwongen om dimensies van hun persoonlijkheid te ontwikkelen die ze nooit gebruikt hadden. [...] 'Dit is wat we hier vandaag doen,

dit coöperativisme is onze weg om een nieuwe wereld te maken – om de oude weg te vegeen.” (p.213)

Hoofdstuk 10 trekt dan noordwaarts, waarbij de ervaring met de orkaan Katrina in New Orleans het vertrekpunt vormt om de neergang van het gemeenschapsleven in de VS te bespreken. Een belangrijke factor daarin is de transitie van een productie- naar een consumptiesamenleving en de illusoire beelden over een goed leven die daarbij horen. Een herstel van het sociaal kapitaal houdt in dat het principe van wederkerigheid opnieuw centraal komt te staan. Coöperaties maken deel uit van een strategie om daartoe te komen. Restakis rondt dan af met het schetsen van een toekomstperspectief voor de coöperatieve beweging en de principes die daarbij horen, waarbij ook een aantal voorbeelden niet ontbreken (hoofdstuk 11).

Zorgcoöperaties: vermaatschappelijking als sociale strategie

Uit Restakis' boek vertaalden we het hoofdstuk over zorgcoöperaties, waarbij Emilia Romagna met Bologna als hoofdstad als grote voorbeeld dient. Voor die keuze hebben we meerdere redenen. Om te beginnen kennen we ook in Vlaanderen een debat over de vermaatschappelijking van de zorg.⁷ In Vlaanderen wordt die zorg nog voor een groot gedeelte door non-profit-instellingen verstrekt. Die gesubsidieerde zorg heeft evenwel nog een overwegend aanbodgericht karakter met het paternalisme dat daarbij hoort. Anderzijds is in bepaalde domeinen (bijv. rusthuizen) de privatisering volop aan de gang. Restakis probeert in eerste instantie voor die beweging een alternatief te bieden: 'Hoe de civiele samenleving in het algemeen, en de coöperatieve beweging in het bijzonder, de effecten van deze vrijemarktideeën van antwoord dienden is de focus van dit hoofdstuk.' (p.89) Tegenover privatisering plaatst Restakis een strategie van vermaatschappelijking via coöperaties. Die bieden mogelijkheden, bij ons nog te weinig bekend, zowel voor het ontwikkelen van een autonome economische positie als op het vlak van democratisering. Het gaat immers om multi-stakeholdercoöperaties waarvan in eerste instantie zowel gebruikers als zorgverstrekkers lid zijn, en waarin de specifieke structuur van de coöperatie verhindert dat financiers de beslissingen kunnen domineren.

De coöperatie biedt een model voor sociaaleconomische uitwisselingen. Tegenover privatisering plaatst Restakis een strategie van vermaatschappelijking via coöperaties. 'Wederkerigheid' plaatst hij tegenover het concurrentiebeginsel, als basis voor zowel economische als sociale hervorming.

Daarbij illustreren zorgcoöperaties in het bijzonder de economische transitie die we boven vooropstelden, zowel wat betreft het doel van de economie als wat betreft het zoeken naar een gepaste balans tussen de maatschappelijke sectoren. Het realiseren van sociale doelstellingen zit ingebakken in het principe van wederkerigheid dat zorg schraagt, maar heeft daarin ook een algemenere maatschappelijke betekenis: 'Wederkerigheid is een sleutel om te begrijpen hoe maatschappelijke instituties werken. Maar het is eveneens een economisch principe met heel uitgesproken eigenschappen die het sociale belichamen als tegengesteld aan louter commerciële kenmerken.' (p.97)

Dat wederkerigheidsprincipe houdt daarom ook in dat markten niet noodzakelijk gedomineerd moeten worden door commerciële uitgangspunten, met name het realiseren van privéwinst. Restakis omschrijft de criteria waaraan zorgmarkten moeten voldoen, en waardoor het mogelijk wordt dat burgers kunnen investeren in zorg. We kunnen dat vergelijken met wat we bij ons al kennen onder de vorm van energiecoöperaties. Verder wordt de economische participatie door gebruikers ook mogelijk gemaakt door minstens een gedeeltelijke vraagfinanciering in te voeren, dus directe financiering van de gebruikers zelf in plaats van enkel de instellingen financieel te bedienen.

De vraag rijst nu onvermijdelijk waarin de rol van de staat dan bestaat. Wanneer zorg een publiek goed is, en dat is geïmpliceerd in sociale grondrechten, dan moeten de diensten voor iedereen toegankelijk zijn. Restakis bevestigt dat: 'Het argument voor het promoten van een vernieuwde rol voor de civiele samenleving in de productie van sociale diensten betekent niet dat het principe van collectieve verantwoordelijkheid voor die diensten wordt opgegeven. Noch betekent het de opheffing van staatsverantwoordelijkheid ten voordele van private-marktoplossingen. Het betekent de loskoppeling van publieke goederen van exclusieve overheidscontrole. Publieke fondsen zouden nog steeds naar die diensten gaan en zij zouden nog steeds universeel toegankelijk zijn. Maar de organisatiestructuren die de diensten verschaffen zouden geleidelijk civiel worden.' (p.115) Hier zie je hoe de idee van vermaatschappelijking een discussie impliceert over de definitie van 'publiek' en over hoe burgers daar terug greep op kunnen krijgen.⁸ In ieder geval lijkt de Italiaanse wetgeving over zorgcoöperaties te erkennen dat hun betekenis het belang van hun leden overschrijdt en dus ook een publiek karakter heeft.

De staat zal in ieder geval een belangrijke verantwoordelijkheid blijven houden in de financiering van zorgdiensten, alsook in het vastleggen van de spelregels waaraan coöperaties moeten voldoen om erkend te worden. Fundamenteel is evenwel dat Restakis goed onderbouwt waarin de complementariteit van staat en civiele samenleving op het vlak van zorg bestaat. De afstand van de staat ten opzichte van de zorgpraktijk, en de noodzaak om de verdeling van de middelen te controleren, impliceert een bureaucratisch apparaat dat niet geëigend is om kwaliteitsvolle zorg te verlenen. Tegenover universele rechten en het abstracte gelijkheidsprincipe dat daarmee verbonden is, staat dat zorg zich net richt op de particuliere situatie en de zelfgedefinieerde vragen van de zorgbehoevende. Enkel binnen het kader van reële en dus voldoende nabije relaties kan daaraan voldaan worden. Bovendien kan slechts binnen dergelijke relaties het principe van wederkerigheid gestalte geven aan vormen van gedeelde verantwoordelijkheid tussen gebruikers en zorgverstrekkers. Restakis verwijst er niet naar, maar dat is net wat vandaag ook gethematiseerd wordt als de complementariteit van een rechten- en een zorgethiek. Het punt is dat rechten op zich nog niet bepalen hoe de praktijk moet georganiseerd worden en verlopen, en dus niet volstaan om de kwaliteit van zorg te definiëren.⁹ Sowieso heeft Restakis hier een sterk argument.

Ten slotte past het nadenken over een nieuwe institutionalisering van zorg ook nog bij het zoeken naar antwoorden op de brede vraagstelling naar wat economisch van tel is. Naar schatting wordt ongeveer de helft van de globale arbeid verricht binnen de huishoudelijke sfeer en door vrijwilligers. Hoe verhoudt zich dat tot het schema van de drie sociaaleconomische sectoren? Veelal wordt daarin voorbijgegaan aan die onderliggende reproductieve arbeid en zorg door individuen en families door ze als 'pre-economisch' te beschouwen en zo te negeren als 'waardecreatie'. Dat wordt treffend uitgedrukt door

Ivan Illichs begrip 'schaduwarbeid'¹⁰: onbetaald werk onder de vorm van zelfbediening. Omdat vooral vrouwen daardoor getroffen worden is het een centraal aandachtspunt voor de feministische economie.¹¹

Zorg plaatst dus bij uitstek de vraag naar wat economie is op de voorgrond. En dan stellen we vast dat het oudste tractaat daarover, Aristoteles' *Politica*, het huishouden als 'economie' benoemt en dat scherp onderscheidt van vermogensvorming. Die is maar legitiem voor zover ze het levensonderhoud of het leven van de gemeenschap kan ondersteunen.¹² Dat impliceert een omkering, een ware paradigmaverandering, van een economische betekenis die ontleend wordt aan de criteria van de winstgedreven markteconomie. Economie gaat er dan eerder om te erkennen dat elke activiteit die producten of diensten oplevert die tegemoetkomen aan noden van mensen gebruikswaarde creëert, en dus economische betekenis heeft. Zorg komt zo in het centrum van de economie staan, wat uitgedrukt wordt door Praetorius' begrip 'Care-Centered Economy'¹³. Die verschuiving in de waardering is een onmisbare stap om reproductieve arbeid maatschappelijke erkenning te geven, dus uit de schaduw te halen, wat dan concreet gemaakt moet worden in nieuwe instituties.

Zorg plaatst bij uitstek de vraag naar wat economie is op de voorgrond: elke activiteit die producten of diensten oplevert die tegemoetkomen aan noden van mensen creëert gebruikswaarde en heeft dus economische betekenis.

Het losmaken van de algemene betekenis van economie van het profitcriterium is sowieso van bijzonder belang voor de activiteiten van zorg en dienstverlening. Die zijn vanuit hun eigen aard arbeidsintensief en in grote mate gebaseerd op menselijk omgangsvermogen en sociaal kapitaal. Omwille van hun wezenlijk relationeel karakter is de waarde die zij creëren bovendien wezenlijk verbonden met meer intrinsieke betekenissen, met zingeving. Dergelijke activiteiten zijn niet te vatten met een eenzijdige logica van productiviteitswinsten en dus van *return on investment*, maar ze kunnen er ook niet aan beantwoorden. Een economie die gericht is op *gemeenschappelijk welzijn* moet daarom loskomen van de kapitalistische marktlogica, want die legt de doelstelling van de economie buiten 'het goede samenleven' van burgers. Restakis laat zien hoe coöperaties een deel van het antwoord kunnen zijn.

Bio

Jef Peeters is doctor in de wetenschappen en master filosofie, doet onderzoek aan KHLeuven over sociaal werk en duurzame ontwikkeling, en is redactielid van Oikos.

Noten

1. <http://blog.p2pfoundation.net/top-p2p-books-you-should-have-read-in-2014-1-the-return-of-the-cooperative-commonwealth/2015/01/25>
2. <http://johnrestakis.net/>
3. Conaty, P. & Bollier, D. (2014). *Toward an open co-operativism: A new social economy based on open platforms, co-operative models and the commons*. A report on a Commons Strategies Group Workshop, Berlin, August 27-28. <http://commonstransition.org/toward-an-open-co-operativism/>; Bollier, D. & Conaty, P. (2015). *A new alignment of movements? A Report on a Commons Strategies Group Workshop, Meissen, Germany, August 29-September 1, 2014*. <http://bollier.org/blog/new-alignment-movements>; Bollier, D. & Conaty, P. (2015). *Democratic Money and Capital for the Commons: Strategies for Transforming Neoliberal Finance Through Commons-Based Alternatives*. A report on a Commons Strategies Group Workshop, Berlin September 8-10. <http://commonsstrategies.org/democratic-money-and-capital-for-the-commons/>
4. Troncoso, S. & Utratel A.M. (ed.) (2015). *Commons Transition: Policy Proposals for an Open Knowledge Society*. P2P Foundation. <http://commonstransition.org/commons-transition-the-book/#prettyPhoto>. Voor een ruimere kadering, zie ook: Peeters, J. (2014). De commons. Een beperkte gids naar recente literatuur. *Oikos. Tijdschrift voor sociaal-ecologische verandering*, nr.71, 41-51; Peeters, J. (2015). Economie voor het gemeenschappelijk welzijn. In Id. (red.) *Veerkracht en burgerschap. Sociaal werk in transitie*, Berchem: EPO, 209-227.
5. Steyaert, J. (2014). De meervoudigheid van vermaatschappelijking. *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 105(6), 11-16.
6. John Restakis 2010, *Humanizing the Economy. Co-operatives in the Age of Capital*. Gabriola Island, BC, Canada: New Society Publishers, 295 p. Een aantal uittreksels uit het boek staan op de website van de P2P Foundation: http://p2pfoundation.net/Humanizing_the_Economy.
7. Fret, L. (2016). De vermaatschappelijking voorbij: Gebruikers zorgen voor een rijker perspectief. *Sociaal.net*, 7 januari. <http://sociaal.net/analyse-xl/de-vermaatschappelijking-voorbij/>
8. Zie ook: Peeters, J. (2015). Sociaal werk voor een economie gericht op gemeenschappelijk welzijn. In Id. (red.) *Veerkracht en burgerschap. Sociaal werk in transitie*, Berchem: EPO, 233-244.
9. Zie daarvoor: Peeters, J. (2015), *op cit.*, p.48v.
10. Illich, I. (1981). *Shadow Work*. Londen: Marion Boyars. Vert. (1985) *Schaduwarbeid*. Weesp: Het Wereldvenster.
11. Praetorius, I. (2015). *The Care-Centered Economy: Rediscovering what has been taken for granted*. Heinrich Böll Foundation, Publication Series Economy + Social Issues, 16. Berlin. <https://www.boell.de/en/2015/04/07/care-centered-economy>
12. Aristoteles (2013). *Politica*. Groningen: Historische Uitgeverij.
13. *Op cit.*